

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermd dorpsgezicht **Het Spiegel**
gemeente Bussum (Noord-Holland)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Errata:

De verwijzing naar gebouwen in de oriëntatiekaart
moet zijn:

C: Willem de Zwijgercollege

D: Spieghelkerk

E: Studio Concordia

Foto: Het Spiegel

datum in procedure: 23 juli 2004

datum aanwijzing: 30 juni 2007

errata: ja

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de Ruimtelijke Ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Het Spiegel te Bussum als beschermd dorpsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

INLEIDING

Het Spiegel is als villapark in de periode 1874-1940 zowel organisch als planmatig in fasen ontwikkeld en bestaat in feite uit een aaneenschakeling van verschillende kleine villagebiedjes, deels rond het historische zandpadenpatroon, deels rond de nieuwe ontsluitingswegen. Een dergelijk gefragmenteerd, sub urbaan, voornamelijk door particulieren ontwikkeld gebied is kenmerkend voor het Gooi in het laatste kwart van de 19e eeuw. Ondanks het gedifferentieerde beeld kent het gebied een duidelijke ruimtelijke samenhang door de stedenbouwkundige hoofdstructuur, het dominante groene karakter en de overwegend vrijstaande (villa)bebouwing, die grotendeels uit de periode 1850-1940 dateert. Het Spiegel, één van de vroeg ontwikkelde villaparken in Nederland, vertoont ondanks de verdichting nog sterk het beeld van vrij in de groene omgeving gesitueerde villabebouwing met nog steeds het wonen als hoofdfunctie.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Omstreeks het midden van de 19e eeuw lag ten westen van de dorpskern van Bussum (St. Vitusstraat e.o.) de Bussumer eng met voornamelijk bouwland en eikenhakhout. Alleen in de buurtschap Achterbuurt, bij de samenkomst van Meentweg, Spiegelstraat en Herenstraat, stonden enkele boerderijen en daglonerswoningen. Een net van zandpaden vormde de infrastructuur en de verbinding met de gemene weiden van de nabijgelegen Hilversumse meent. De villaontwikkeling in het gebied kwam op gang na de opening van de Oosterspoorlijn in 1874 en de bouw van het station Naarden-Bussum. De eerste aanzetten tot villa-exploitatie werden gegeven door de heren H. Teesing en J.H. Biegel, die in 1877 als maatschap Teesing-Biegel de Gooise landschapsarchitect Dirk Wattez opdracht gaven tot het ontwerpen van het Nassaupark, een villapark rond een grillige waterpartij. Dit park werd bij wijze van overtuin aangelegd recht tegenover het woonhuis Villa Nassau van Biegel aan de Veldweg ten oosten van de spoorlijn. Door de situering langs de spoorlijn fungeerde het park als reclameproject voor de voorbijsporende reizigers. Biegel was ook betrokken bij de NV Bouwmaatschappij Nieuw-Bussum (opgericht in 1876) die een groot deel van Het Spiegel tot ontwikkeling heeft gebracht.

Daarnaast waren er vele andere bouwondernemers en particulieren actief in het gebied. De verbrokkelde eigendomsverhoudingen en -grenzen, de gebrekkige infrastructuur in de vorm van niet-harmonieus aansluitende zandpaden en de zelden samenwerkende bouwondernemers hadden een gefragmenteerde ontwikkeling van het villagegebied tot gevolg.

Om toch een zekere eenheid tot stand te brengen, richtte Biegel in 1879 de ‘Vereniging tot verfraaiing der Gemeente Bussum’ op. Deze vereniging had, daartoe gedwongen door een passief gemeentebestuur, als doel wegen aan te leggen en te verbeteren en de openbare ruimte te verfraaien met groenvoorzieningen en dergelijke. Als adviseur werd wederom Dirk Wattez aangetrokken, die ontwerpen maakte voor het stratenpatroon en de groenvoorzieningen in Het Spiegel. Hij ontwierp onder andere een kronkelig stratenplan in landschapstijl en een wandelpark waarvan een restant nog bestaat onder de naam ‘Biegepark’.

Eén van de belangrijkste projecten van de ‘Vereniging’ was het begrinden van de voornaamste doorgaande wegen in Het Spiegel, deels in samenwerking met de gemeente. De bij de vereniging aangesloten ondernemers bouwden aanvankelijk voornamelijk langs deze straten. In 1886 werd de vereniging opgeheven, omdat men van mening was dat de gestelde doelen waren bereikt. Hoewel de hoofdwegenstructuur in Het Spiegel tot stand was gebracht, bleven zandpaden en gecompliceerde eigendomsverhoudingen lange tijd bepalend voor de verdere verkaveling en bebouwing van de terreinen.

In de periode 1874-1900 werden in Het Spiegel voornamelijk grote villa's op ruime kavels gebouwd voor de zeer welgestelden (vaak uit Amsterdam). Daarna werden met name in het noordelijk en oostelijk deel van Het Spiegel ook kleinere (dubbele) villa's in een grotere dichtheid gebouwd voor een snel groeiende groep forenzen. Het plan van aanleg en bebouwing van de directeur van de Bouwmaatschappij Gooiland, L.H. Koolhoven, uit circa 1900 is hiervan een goed voorbeeld.

Na de Eerste Wereldoorlog hebben herverkaveling, overigens al begonnen in 1880, en verdichting de verdere inrichting van Het Spiegel bepaald. De exploitatie bleef grotendeels een particuliere aangelegenheid in tegenstelling tot de nieuwe tendens in het Gooi dat de overheid, in casu de samenwerkende Gooise gemeentes, een regulerende en ordenende functie voor zich opeiste.

Ideën van gerenommeerde architecten als De Bazel, in Bussum en andere gemeentes, en Dudok in Hilversum werden na 1922, toen de Centrale Schoonheidscommissie werd opgericht, bepalend voor de nieuwe uitbreidingen. De rol van het particulier initiatief, waardoor Het Spiegel groot was geworden, was uitgespeeld.

De naoorlogse ontwikkelingen hebben het karakter van Het Spiegel niet ingrijpend aangetast. Tussen 1955 en 1965 zijn enkele grote villa's gesloopt om plaats te maken voor vier- en vijflaagse etagebouw. In de jaren zeventig en tachtig zijn meer vrijstaande villa's en bungalows gerealiseerd evenals enkele grootschalige appartementencomplexen (residences). Een andere belangrijke naoorlogse ontwikkeling is de verbreding van de westelijke rondweg.

HUIDIG RUIMTELIJK KARAKTER

Villapark Het Spiegel heeft een historisch-ruimtelijke samenhang, die grotendeels dateert uit de periode 1870-1940 en bestaat uit deels planmatig en deels geleidelijk ontwikkelde, groene villagegebieden. De onregelmatig gevormde infrastructuur, in combinatie met de grotendeels vrijstaande villabebouwing en het openbare en particuliere groen bepalen het parkachtige karakter van het gebied. De hoofdwegen, gebaseerd op het bestaande padenpatroon en - voor zover nog aanwezig - de beplanting zijn mede naar ontwerp van de landschapsarchitect D. Watzel omstreeks 1880 in landschapstijl aangelegd. De kronkelige, in 1884 verharde doorgaande wegen zijn nog duidelijk herkenbaar in het brede straatprofiel. Voornamelijk langs deze wegen liggen de grotere percelen met de oudste villa's. Over de structuur van kronkelige wegen is in de loop van de tijd een structuur ontstaan van ringwegen en radialen, deels gebaseerd op het oorspronkelijke wegenpatroon, een duidelijke hiërarchie ontbreekt. Het terrein is plaatselijk licht geaccidenteerd, vanwege opho- gingen in de parkaanleg.

De bebouwing van het gebied bestaat overwegend uit vrijstaande villa's en per twee of drie geschakelde woonhuizen van één of twee bouwlagen met een kap. Ondanks verdichting valt de verhouding bebouwd-onbebouwd nog altijd uit in het voordeel van de laatste. Vrijwel alle bebouwing staat op enige afstand van de openbare weg in tuinen met een haag of hek als afscheiding.

De hagen zijn tegenwoordig echter vaak zo hoog dat ze het zicht op de bebouwing ontnemen. Het groen in de tuinen, niet dat langs de wegen, bepaalt in hoge mate het parkachtige karakter van het gebied en bestaat uit afwisselend naaldbomen en oude loofbomen. Het wegprofiel is sterk wisselend zowel in breedte als in de profilering zelf.

De woonbebouwing in Het Spiegel dateert grotendeels uit de periode 1875-1940 en vormt een staalkaart van de Nederlandse (woonhuis)architectuur uit dit tijdperk. In het gebied bevinden zich enkele villa's van architectuurhistorische waarde naar ontwerp van belangrijke Nederlandse architecten, waaronder K.P.C. de Bazel. Wonen vormt nog steeds de hoofdfunctie in het gebied, hoewel ook in enkele grotere villa's kantoor wordt gehouden. De verspreid liggende scholen en Spieghelkerk in Amsterdamse Schoolstijl dateren uit de 20^e eeuw, in aansluiting op de snelle uitbreiding van het villapark. Uit 1896 stamt het gebouw Concordia, dat diende als verenigingsgebouw en feestzaal.

De herverkaveling en verdichting lijken in Het Spiegel willekeurige plaats te hebben gevonden, hoewel de grootste verdichtingsgolf plaatsvond in de periode 1900-1920 op goeddeels onbebouwde kavels. Bovendien voegen de meeste invullingen zich in maat en schaal naar de groene omgeving. Waar dat niet gebeurt, zoals bij de gestapelde bouw uit de jaren vijftig en zestig is ondanks het niet-passende volume, toch rekening gehouden met de parkaanleg. De meer recente toevoegingen in kleinere eenheden, die in een grotere dichtheid op elkaar zijn gebouwd en vaak zijn omgeven door hoge hekken, doen afbreuk aan het groene karakter van Het Spiegel.

BEGRENZING

Het beschermd dorpsgezicht Het Spiegel ligt ten westen van de spoorlijn Amsterdam-Amersfoort en beslaat de westelijke helft van de bebouwde kom van Bussum met uitzondering van de buurtschap Achterbuurt, meer verbonden met de oude dorpskern en de Zuidelijke Schil, een overgangsgebied met sterk gemengde functies. Deze gebieden vertonen ruimtelijk een andere structuur en zijn ook in bebouwing afwijkend.

De buurtschap is weliswaar het villagegebied ingezogen, maar is van oudsher een dorpsbuurt met agrarische bebouwing en daglonerswoningen. De Zuidelijke Schil wordt gedomineerd door grootschalige moderne bebouwing. Van de spoorzone is het deel, dat in structuur aansluit bij het villagegebied bij het gezicht getrokken.

Bij het bepalen van de nauwkeurige begrenzing van het beschermd gebied Het Spiegel is in hoofdzaak uitgegaan van de bijzondere structurele samenhang, die grotendeels dateert uit de periode 1874-1940.

De noordgrens van Het Spiegel ligt in de Zwarteweg op de gemeentegrens met Naarden. Aan de oostkant scheidt de spoorlijn Amsterdam-Amersfoort het villagegebied van de oude dorpskern van Bussum. De villabebouwing met groene tuinen langs de spoorlijn zijn wel bij het beschermd gebied getrokken. De grens loopt via de Lindenlaan en het Nasaupark om de oude buurtschap heen, omvat nog wel de Nieuwe 's-Gravelandseweg en de Nieuwe Hilversumseweg (westzijde) en gaat in de zuidelijke begrenzing over in de Beerensteinerlaan (exclusief de zuidelijke grootschalige bebouwing) en weer een stukje van de Nieuwe 's-Gravelandseweg.

De westelijke begrenzing, goeddeels de gemeentegrens, ligt achter de tuinen van de westelijke bebouwing van de Bredelaan, Prinses Irenelaan en Groot Hertoginnelaan tot aan de Zwarteweg. Aan de westkant ter hoogte van de boomkwekerij, loopt de grens langs de groene achtererven.

De exacte begrenzing is aangegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/34/05 - I.

NADERE TYPING VAN TE BESCHERMEN WAARDEN

Ondanks de plaatselijke schaalvergroting en verdichting is Het Spiegel als kenmerkend villapark uit de periode 1874-1940 grotendeels gaaf en herkenbaar bewaard gebleven. Karakteristiek voor het gebied is de vrijstaande bebouwing in groene tuinen langs de kronkelige wegen, afgewisseld door de openbare groene plekken met verblijfsruimte. Het villaparkkarakter wordt voornamelijk bepaald door het samenspel tussen architectuur en de groene privé-tuinen met oude loofbomen en tuinhekken of hagen als afscheiding. Om de landschappelijke aanleg te benadrukken, zijn sommige villa's op een verhoging gebouwd of rondom voorzien van lage boomwallen.

De laat 19e- en vroeg 20e-eeuwse grote villa's (twee bouwlagen met een kap) op ruime percelen bevinden zich voornamelijk langs de bredere doorgaande, in 1884 verharde wegen en langs de buitenring van de Groot Hertoginnelaan. Daartussen en langs de randen ligt de kleinschaliger dubbele of driedubbele geschakelde woonbebouwing, voornamelijk uit het eerste kwart van de 20^e eeuw. Het afwisselende straatbeeld met het vele groen en de hoogwaardige architectuur, waaronder enkele beschermde monumenten, bepalen de hoge beeldkwaliteit van dit villagegebied in Bussum.

Typend zijn:

- de stedenbouwkundig-historische en landschappelijke waarde van het aaneengesloten villagegebied, dat in eerste aanleg eind 19^e eeuw is opgebouwd uit verschillende, door particulieren ontwikkelde villagebedjes;
- de parkachtige hoofdstructuur die bestaat uit een stratenpatroon van ring- en radiaalwegen, doorsneden door kronkelige wegen, deels landschappelijk aangelegd, deels organisch ontstaan in combinatie met aanleg van particuliere tuinen;
- de overwegend vrijstaande (villa)bebouwing met architectuurhistorische waarde, een staalkaart van de Nederlandse architectuur uit de 19^e en 20^e eeuw;
- het afwisselende straatbeeld dat is gecreëerd door het bijzondere samenspel van het kronkelige stratenpatroon, de beplanting, de situering van de bebouwing en de verhouding bebouwd-onbebouwd.

WAARDERING

Het Spiegel is van algemeen belang vanwege de bijzondere cultuur- en architectuurhistorische, alsmede de landschappelijke en stedenbouwkundige waarden. Het gebied vormt een in gefragmenteerde aanleg en bebouwing karakteristiek Goos villapark uit de periode 1875-1940, mede ontworpen door gerenommeerde (landschaps)architecten. Hierbij zijn de infrastructuur en inrichting van de openbare ruimte goeddeels vanuit particulier initiatief tot stand gekomen. Het kronkelige stratenpatroon, het dominante groen en de architectuur bepalen de hoge beeldkwaliteit van Het Spiegel.

De bebouwing vormt een staalkaart van 19^e- en 20^e-eeuwse Nederlandse architectuur, waaronder enkele topmonumenten.

RECHTSGEVOLG VAN DE AANWIJZING

Ter effectivering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

BRONNEN

- J. de Haan, *Gooische villaparken; ontwikkeling van het buitenvon in het Gooi tussen 1874 en 1940*, Haarlem 1990.
- SVP-Architectuur en Stedebouw BV, *Beeldkwaliteitsplan 'Het Spiegel' Bussum*, Amersfoort 1994.

Kaarten

1. Oriëntatiekaart/ontwikkelingskaart, RDMZ/RACM 2006.
2. Bussum, 1884. Kaart van het bewoonde gedeelte der gemeente Bussum; uitgegeven door de Verfraaiings-Vereeniging te Bussum, 1884.
3. Bussum, 1926. Kaart der gemeente Bussum, Dienst Gemeentewerken, gemeente Bussum, 1926.

COLOFON

Uitgever: Rijksdienst voor de Monumentenzorg / Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, Zeist 2006

Onderzoek en tekst:

- drs. A. Koenders
- RDMZ/RACM, drs. L.G.M. van Roij

Begrenzingskaart: RDMZ/RACM, drs. B.A.R.T. Broex

Foto omslag: RDMZ/RACM, drs. L.G.M. van Roij

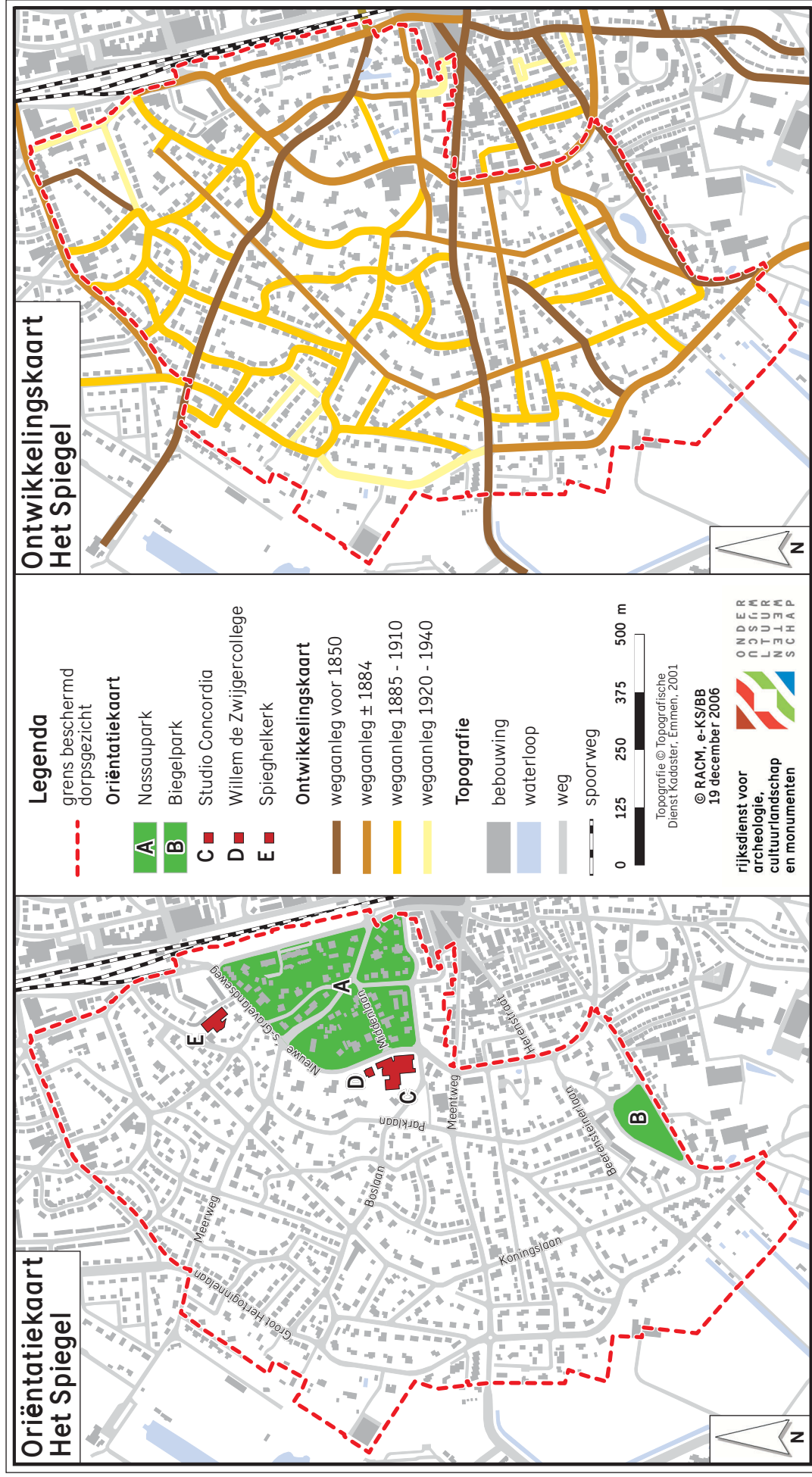
Redactie: RDMZ/RACM, drs. E.B. Manuel

PRODUCTIE

RDMZ/RACM/Drukkerij Kerckebosch bv, Zeist

BIJLAGEN

1. Oriëntatiekaart/ontwikkelingskaart.
2. Bussum, 1884.
3. Bussum, 1926.

Kaart 2 Bussum, 1884

Kaart 3 Het Spiegel, 1926